

výzdoba se často řídila zcela jinými popudy než věrností doprovázenému textu.

Viktor Kubík se dlouhodobě věnuje ornamentální výzdobě středoevropských a románských rukopisů a je možno předeslat, že studie k ornamentice Viatiku patří k tomu nejlepšímu, co na dané téma dosud napsal. Většinou jeho studie předpokládají velkou míru předběžných znalostí a olbřímí knihovny, které umožní pracovat s rozsáhlým poznámkovým aparátem, činícím jinak z Kubíkových studií velmi užitečné a dnes již i bezkonkurenční rozcestníky. V recenzované knize však autor sklízí plody předchozí pile. Množství analogií, které čtenáři předestírá, je takřka nepřehledné, aby se ale všechny nakonec seběhly ve svorníku, kterým je dle Kubíka papežský Avignon (s. 193–194, 202–203). Zde Mistr Viatiku nepřejal trpně spatřované vzory, z nichž největší význam je přisuzován Mistru Kodexu sv. Jiří, ale vytvořil svébytnou a vlivnou stylovou syntézu. V kontextu s Viatikem mluví autor o epochálním významu jejího hlavního tvůrce, přičemž tvrdí, že tento předjímá tvorbu Theodorikovu, dává zároveň na srozuměnou, jak jádro rukopisu přibližně datuje.

Poslední uměnovědná stať přináší Pavlu Brodskému, jednomu z editorů svazku. S oporou v syntézách Viktora Kubíka dovozuje vznik slohu hlavního Mistra v Avignonu snad kolem poloviny století, rukopis samotný však datuje až do doby po roce 1361 (s oporou v domněnce Jaromíra Homolky). Autor se vyrovnává s celou řadou tezí, a jakkoli formuluje některé soudy hypoteticky, svůj názor podkládá racionální argumentací. S tezí dvorského ateliéru kolem Mistra Viatiku nesouhlasí. Navrhuje rozčlenění jeho tvorby, přičemž v podstatných rysech se přidržuje návrhů v dosavadní literatuře, kterou přehledně uvádí a kriticky komentuje. V druhé části stati se Brodský věnuje generaci pokračovatelů Mistra Viatiku. Mimořádná je teze (s. 232), že Mistr Bible ze Sadské byl žákem Jana z Opavy, autora vídeňského Evangeliaře z roku 1368 (ÖNB Wien, cod. 1182). Myšlenka to rozhodně není naivní, přesto dávám přednost tomu spatřovat u Mistra Bible ze Sadské dceřinou dílnu Mistra Šternberkových rukopisů s tím, že jádro její tvorby hledám ve druhé polovině osmdesátých let. Brodský ve svém textu nabídl k diskusi celou řadu témat a upozornil na význam některých neprávem pomíjených rukopisů, jako je Bible Jaroslava Bogorii-Skotnického z roku 1373 (Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne, MS 168) a Bible Kunše oltářníka z roku 1389 (KNM, Nostická knihovna, Ms. 1).

Doprovodný svazek je mimořádně záslužným počinem, dosud však nebyla řeč o vlastním

faksimile. To je, bohužel, trochu zklamáním. Potíž se neskrývá v tom, že je faksimile zmenšené, o tom je čtenář zpraven od začátku. Stránky rukopisu jsou příliš tmavé, což zdůrazňuje ještě bílá bordura listů, a jeho malířská výzdoba, která je na rukopisu předmětem největšího zájmu, je mnohdy zoufale nezřetelná. Srovnání s faksimile Jenského kodexu vyznívá nemilosrdně, zároveň však je třeba mít na paměti, že stránky mladšího rukopisu jsou k reprodukování mnohem vstřícnější. Určitým východiskem z této situace mohlo být zařazení detailních reprodukcí vybraných iluminací na konci doprovodného svazku, pakliže to rozpočet umožňoval.

TOMÁŠ GAUDEK

František ZÁRUBA, *Hradní kaple II. Doba lucemburská*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium XXI)

379 s., ISBN 978-80-7422-414-0

František ZÁRUBA, *Hradní kaple III. Doba poděbradská a jagellonská*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia atrium XXIV)

300 s., ISBN 978-80-7422-517-8

Vydáním druhého a třetího dílu zkompletoval František Záruba trilogii věnovanou hradním kaplím českého středověku, která vychází z jeho disertační práce. První díl vydaný v roce 2014 (viz SMB 7, 2015, s. 163–164), který se zaměřoval na přemyslovské období, tak doplnily svazky pojednávající o době lucemburské a době poděbradské a jagellonské.

Ve druhém dílu zůstala zachována struktura členění práce podle osoby stavebníka do tří kapitol, které se zaměřují na kaple hradů královských, (arci)biskupských a šlechtických. Na úvod každé kapitoly shrnuje autor domácí vývoj daného segmentu a snaží se jej zasadit do širšího evropského kontextu. Za dílčími úvody následuje heslář hradních lokalit, který je řazen nikoli podle abecedy,

nýbrž pokud možno chronologicky, samozřejmě s přihlédnutím k tomu, že některé kaple známe pouze z písemných pramenů, nebo naopak jen podle relikvií, které nelze přesně datovat na základě uměleckohistorického rozboru. Ve třetím dílu bylo od výše zmíněné struktury upuštěno, neboť kaple biskupské ze známých důvodů v Čechách stavěny nebyly a Jiřimu z Poděbrad a Vladislavu Jagellonskému jsou připisovány dohromady pouze dvě nové realizace (Litice, Křivoklát II). Proto jsou hesla řazena v posloupnosti: hrady královské, šlechtické a nakonec tvrze.

Hlavní částí práce je encyklopedický přehled známých hradních lokalit, který tvoří podkladový materiál pro syntetizující kapitoly dotýkající se zejména vývoje a v závěrečném díle také typologie hradních kaplí na území Čech. Jednotlivá hesla jsou uvedena přehledem základních informací (patrocinium, stavební typ, dispozice, stavebník, datace a stav dochování), následuje krátký přehled dějin hradu zaměřený především na zmínky o kapli, popis stavebních konstrukcí kaple, zhodnocení dispozice a stavebního vývoje včetně uměleckohistorické analýzy; zmíněna je případně také malířská výzdoba. Vzhledem ke skutečnosti, že se na některých hradech můžeme setkat s více kaplemi, rozlišuje autor pro orientaci kaple na jednotlivých lokalitách římskými číslicemi. To se týká rovněž zásadních přestaveb (např. kaple na Křivoklátu I a II nebo kaple Všech svatých na Pražském hradě I až III).

Záruba se v úvodu obou dílů obšírně věnuje výstavbě prestižních královských kaplí ve Francii a na panovnických dvorech střední Evropy. Rovněž u nás architekturu královských kaplí charakterizovala po většinu času nejreprezentativnější řešení. Výjimkou je éra Jana Lucemburského, pro nějž budování kaplí nebylo prioritou; dochovalo se proto jen nemnoho zajímavých realizací (např. Hasištejn). Nový rozkvet nastal až za vlády Karla IV. a Václava IV. Vedle výše zmíněné kaple Všech svatých na Pražském hradě se autor důkladně zabývá např. karlíštejnskými kaplemi či kaplí ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře.

Od 14. století se kaple stává poměrně běžnou součástí vybavení rovněž šlechtických hradů. Zajímavá je zejména architektura kaple na hradě Krakovci vznikající v prostředí dvorského okruhu Václava IV. v osmdesátých letech 14. století. Autor zde upozorňuje mimo jiné na otvor mezi podestou schodiště v síle zdiva a presbytářem kaple, který interpretuje jako hagioskop (patrně nedopatřením je tímto termínem označen zároveň i uzavřený prostor podesty). Jedná se u domácí hradní architektury o jediný dosud identifikovaný příklad, který má však mnoho analogií v oblasti

církevní architektury a dobře zapadá do dobového konceptu soukromé zbožnosti. Současná nálezo- vá situace je nicméně výsledkem rekonstrukční obnovy hradu – příslušný úsek severní zdi presbyteria kaple je přezděn. Na přiloženém analytickém plánu tato skutečnost není vyznačena a celková situace by si rozhodně zasloužila detailnější vyhodnocení. V souvislosti s husitskými válkami nastal útlum výstavby reprezentativních hradních kaplí; nová zlatá éra, tentokrát již v režii vysoké šlechty, nastala podle Záruby za vlády Jagellonců.

Velká pozornost je v obou dílech věnována výpovědi písemných pramenů. Nápadný nepoměr mezi druhým a třetím svazkem v počtu lokalit doložených pouze písemnými zmínkami (v lucemburském období jde o 31 lokalit, což je zhruba 40 % katalogu příslušného dílu), lze vysvětlit tím, že řadu starších lokalit dokládá pouze zápis v erekčních či konfirmačních knihách.

Autor často cituje v českém překladu celé pasáže z fundačních listin včetně např. popisů liturgického provozu (založení kapituly na Karlštejně). Tyto informace potom využívá v jedné ze závěrečných kapitol II. dílu, kde se věnuje způsobům založení a finančnímu zajištění stálých mší na hradních kaplich. To se podle autora realizovalo dvěma základními způsoby. Prvním bylo přiznání stálého platu faráři příslušné farnosti, v jejímž obvodu se kaple nacházela, který následně buď osobně, nebo prostřednictvím vikáře sloužil v hradní kapli mše. Druhy kaple nazývá Záruba jako inkorporované. Druhým způsobem bylo zřízení samostatného benefícia. Obě možnosti však představují v podstatě pouze oficiální, institucionalizované podoby mešního nadání zachycené v pramenech. Mezi šlechtickými hrady je určitou anomálií co do množství pramenů kaple na hradě v Českém Krumlově. O jejím významu svědčí vedle značných rozměrů také odpustkové listiny, doklady o ukazování relikvií či dokonce o svěcení duchovních.

V třetím díle Záruba shrnuje poznatky ohledně typologie kaplí na území Čech. Jako první způsob uvádí členění podle vnitřní dispozice. Nejčastější řešení sakrálního prostoru představuje jednododná kaple s pravouhlym či polygonálním závěrem (samostatně stojící či připojená k paláci, nebo umístěná v paláci či ve věži). Velmi časté je také připojení závěru obsaženého v síle zdiva, či vysazeného ve formě arkýře k hlavnímu hradnímu sálu, který slouží jako loď pouze při vybraných příležitostech. S vícelodním prostorem se téměř nesetkáváme.

Záruba nicméně považuje za vhodnější využívat pro typologickou klasifikaci hradních kaplí způsob odvozený od definice jejich zapojení

do hradního organismu (tzv. stavební typ). První skupinu tvoří kaple stojící jako samostatné objekty, ať už volně, či zapojené do obvodové hradby, nebo připojené k dalším hradními budovám. Druhá skupina zahrnuje kaple tvořící součást dalšího objektu, zpravidla paláce či hradní věže. Sem spadají i zmíněné kaple otevřené do profánního sálu, které představují podle souhrnné tabulky nejčastější řešení doby lucemburské. Do druhé skupiny patří také kaple adaptované dodatečně z profánních prostor, které Záruba řadí do samostatné skupiny. Třetí soubor představují víceméně ojedinělé doklady integrace staršího farního kostela do hradního organismu, jež pak musel v běžném liturgickém provozu nahradit nově vybudovaný kostel na jiném místě, který postupně převzal farní funkce (Velký Bor a Rataje nad Sázavou). V případě Rataj však dosud nelze bezpečně spojit v minulosti identifikované stavební reliktu na předhradí s kostelem sv. Mikuláše zmínovaným v písemných pramenech. Po husitských válkách je doložena podobná situace na příkladu poutního kostela na Zelené Hoře u Nepomuku. V nastíněné typologii se tak prolíná samotný vztah k hradní dispozici i původní funkční využití sakrálního prostoru.

Tím se dostáváme ke specifické skupině sakrálních staveb s veřejnou funkcí, které jsou charakterizovány jako hradní kostel. Ten nalezl uplatnění především v novověku a jsou mu věnovány také pasáže v závěrečných kapitolách třetího dílu o vývoji hradních a zámeckých kaplí v průběhu 16. až 19. století. Kategorizace kaplí podle funkčního hlediska však přesto zůstává v publikaci poněkud upozaděna. Poměrně často se můžeme setkat s existencí dvou kaplí v hradním organismu současně. Jednu z nich, která je součástí soukromých komnat, lze v takovém případě interpretovat jako kapli sloužící k privátní zbožnosti majitele hradu, a druhou, která je často přístupná z hradního nádvoří či z předhradí, případně latránu, lze označit jako veřejnou nebo poloveřejnou, určenou širšímu okruhu věřících. Někdy bývá jejich existence doložena pouze v písemných pramenech, jak autor upozornil v druhém díle (Příběnice a Maidštejn). S těmito lokalitami jsou také spojeny ojedinělé doklady změny farní příslušnosti.

Pro hradní kostely i kaple pozdního středověku a raného novověku je typické spojení bohoslužby a panské reprezentace. Jde také o období, kdy znovu nachází uplatnění empory (např. Švihov, Rábí – hradní kostel, Pardubice), která až na výjimky (Hasištejn, Hrádek u Purkarce, Bečov na Teplou) ve 14. století mizí. Záruba upozorňuje rovněž na ojediněle doloženou funkci pavlačové

empory v kapli na Švihově k roku 1504, která je písemnými prameny označena jako ženská oratoř.

Třetí díl uzavírá výklad sledující druhý život hradních kaplí, které mohly sloužit například jako poutní kaple či kaple při poustevnách, a také kapitola podávající přehled o patrociniích hradních kaplí. Na úplný závěr je připojen vedle shrnutí také užitečný slovníček pojmů.

Druhý a třetí díl Zárubovy trilogie podávají v zásadě vyčerpávající soupis hradních kaplí v Čechách a také souhrn jejich vývoje od 14. až do počátku 16. století. Doprovází je i bohatá fotografická a plánová dokumentace, v níž nechybí ani analytické vyhodnocení stavebního vývoje. Vzhledem k počtu lokalit nebylo možno podniknout všude stejně zevrubný stavebněhistorický či pramenný výzkum, upozaděn zůstal vztah k soudobé měšťanské architektuře s bohatým rejstříkem příkladů kaplí. Přes tyto dílčí výtky, ke kterým patří rovněž neukotvenost některých pojmů a podoby osobních jmen, lze říci, že práce představuje olbrímí dílo, které bude tvořit jednu z důležitých prací české kastelologie.

ROBERT GÁJA

Magdaléna Nespěšná HAMSÍKOVÁ, *Lucas Cranach a malířství v českých zemích (1500–1550)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium XXII)

351 s., 272 obr., ISBN 978-80-7422-450-8

Malířská tvorba Lucase Cranacha (1472–1553) u nás zůstávala dlouhou dobu spíše úzce specializovanou záležitostí a po dlouhá desetiletí k ucelenému poznání jeho díla sloužil pouze omezený výběr publikací: základní monografie Maxe J. Friedländera a Jacoba Rosenberga z roku 1932 a monografie Wernera Schadeho *Die Malerfamilie Cranach*. Právě tato publikace, která vyšla ve velkém nákladu v Drážďanech roku 1974, dlouho představovala v tuzemsku jediný relevantní zdroj k poznání Cranachova umění. Nutno podotknout, že k dílčím aspektům Cranachovy činnosti ve vztahu k Čechám se zabýval předválečný dějepis umění, přičemž některé příspěvky se ukazují jako nadčasové – zejména práce Karla Chytila, Vincence Kramáře či Josefa Opitzte.